

Spisovatelé z celého světa na konferenci v Charkově 1930

Ljuba Jakymčuk

Překlad z ukrajinštiny: Alexej Sevruck

V listopadu roku 1930 se v Charkově konala Druhá mezinárodní konference revolučních spisovatelů. V té době byl Charkov, opravený po trojitém obsazování bolševiky, hlavním městem Ukrajinské sovětské socialistické republiky. Mezi architektonickými komplexy v modernistických stylech ční nové konstruktivistické budovy, zejména dobře známý dům průmyslu Deržprom. Do domu Slovo poblíž centra se už nastěhovali známí ukrajinští spisovatelé. Charkov se stal výkladní skříní sovětského úspěchu, za kterou byly schovávány represe.

Konference shromáždila účastníky z 22 zemí Evropy, Asie, Afriky a Severní Ameriky. Zhruba 85 % delegátů byli členy komunistických stran. Autoři se dělili na proletářské (podle původu) a revoluční (podle svého přínosu revoluci); zbylých 15 % považovali za sympatizanty, kteří mají potenciál přidat se k předchozím zmíněným skupinám. Byla tu snaha spojit literáty k podpoře komunismu a vytvoření proletářské literatury jako zbraně proti kapitalismu.

Organizátor události, Mezinárodní odbor revoluční literatury (MORL), plnil podobné funkce jako PEN International, měl ale nikoliv humanistický, nýbrž ryze ideologický přístup. Hájil práva a svobody pouze příznivců komunismu. Ruský delegát Alexandr Isbach ve svých pamětech poznamenal, že byro uspořádalo kampaně proti stíhání nejméně tří „spisovatelů-bojovníků“, za jejich propuštění z vězení: Johannese Roberta Bechera z Německa, Linarda Lajcena z Lotyšska a Mozesa Kochana z Rumunska. Spolu s tím v MORL nazývali odpadlíkem frankofonního Rumuna Panaita Istrati, který po šestnáctiměsíční cestě po Rusku a Ukrajině vydal knihu *K jinému plameni*, v níž kriticky zobrazil sovětskou skutečnost, která měla daleko ke svobodě. Tato publikace vyvolala vlnu pomluv na adresu autora, zejména také během Charkovské konference, v jejímž důsledku spisovatel přišel o svůj zdroj obživy.

Istrati, mimochodem, dokázal cestovat bez dozoru, který sovětské vedení vnucovalo cizím hostům, což mu dovolilo seznámit se se skutečným stavem věcí. To se však nedá říct o delegátech Charkovské konference.

Vlak spisovatelů Moskva – Charkov

Účastníci konference nejprve přicestovali do Moskvy, odkud „vlak spisovatelů“ vyrazil do Charkova. Na každé velké stanici je vítali zinscenovaní „pracující“ s květinami a hlasitými hesly, kteří na nástupištích rozehrávali frašku. Například v Kursku vedoucí Ruské asociace proletářských spisovatelů Fjodor Parfjonov, aniž by vyšel z vagónu, pronesl plamennou řeč, po níž lidé na nástupišti začali skandovat název jeho románu *Lat'ky*.

„Byla to naprosto výjimečná cesta. Ani v noci, ani ve dne nikdo nespál,“ vzpomínal později Isbach. Rus Fjodor Parfjonov kouřil machorku, kterou čpělo celé kupé, zápach se mísil s doutníky Michaela Golda. Mluvil se o velkém budování silné hydroelektrárny na Dněpru, o úspěších kolektivizace (ještě nikdo nevěděl, že kolektivizace způsobí v Ukrajině Hladomor). Přišla řeč i na surrealismus a Freuda, jehož psychoanalýza byla prohlášena v SSSR za pseudovědeckou kvůli její nekompatibilitě se sovětskou ideologií. Byla to zároveň výtka surrealismu, například Louisi Aragonovi, jehož estetika stála na ideách psychoanalýzy, tudíž se ho snažili přimět, aby se jí zřekl.

Maďar Mate Zalka „s neopakovatelným přízvukem vyprávěl vtipy“, zatímco Rus Alexandr Fadějev se smál a zpíval na oplátku oděské kriminální písně. Rus Eduard Bagrickij neznal cizí jazyky, takže domluvit se s Aragonem mu pomáhala Aragonova manželka ruského původu, Elza Triole. Nehledě na jazykovou bariéru Bagrickij překládal Rimbauda a četl své překlady Aragonovi, který jim ale nerozuměl.

Zahájení konference

6. listopadu, den před výročím říjnového převratu, známého ze sovětské historiografie jako Říjnová revoluce, bylo charkovské divadlo Berežil přeplněné. Na sváteční zahájení konference přišli nejen spisovatelé, ale i veřejnost:

„Soudruzi, v hlavním městě USSR [...], na území prvního státu dělníků a rolníků na světě se chystá zahájit svou odpovědnou práci štáb světové revoluční literární fronty,“ jako první promluvil k delegátům Ivan Mykytenko, předseda Všeukrajinského svazu proletářských spisovatelů.

Na konferenci přijel předseda Rady lidových komisařů USSR Vlas Čubar a spolu s ním – oddíl rudoarmějců. Ti za zvuků „Internacionály“ věnovali buďonovské helmy maďarskému autorovi a generálnímu tajemníkovi MORL Belovi Illesovi a Brunovi Jasenskému, kteří je okamžitě vyzkoušeli. Toho dne všichni společně zpívali píseň antifašistů Roter Wedding, kterou Aragon vyřvával snad nejhlasitěji.

Večer byli všichni pozváni na operu o knížecích časech na Ukrajině *Kníže Igor* Alexandra Borodina. Bez ohledu na to, že ji napsal ruský skladatel, mluvilo se o ní jako o „ukrajinizované“. Režisér Volodymyr Manzij zapojil do inscenace Mykolu Foreggera, autora slavných „tanců strojů“. Ten pro potřeby opery vytvořil *Polovecké tance*, které dělaly dojem svým otevřeným erotismem, skutečnou orgií, a byly doplněny scénografií a osvětlením výtvarníka Anatolije Petryckého.

Během pauzy do zákulisí pozvali německého delegáta konference, Ludwiga Renna. Pak jej nečekaně vyvedli na scénu, kde ředitel divadla pronesl proslov vytríbenou němčinou. Renn si připadal „nesnesitelně vysoký“ mezi tanečnicemi nízkého vzrůstu. Ve stejný moment známí spisovatelé v prvních řadách propukli v smích. Ukázalo se, že v libretu pro toto dějství bylo svádění knížete Igora ženami chána Končaka, na scéně však uviděli vedle harému spisovatele v uniformě rudé fronty – německých komunistů. Srb Danilo Kiš vtipkoval, že to donutilo ženy chána stát se komunistkami a provolávat heslo „Rotfront!“ („Rudá fronta!“).

Pochopitelně nikdo ze zahraničních delegátů netušil, že ve stejném sále charkovské opery již v dubnu tohoto roku probíhal soudní proces s pětačtyřiceti osobami z kauzy Spolku osvobození Ukrajiny, vykonstruované tajnou službou. Ukrajínští vědci, spisovatelé, lékaři, pedagogové, kněží, družstevní činitelé a studenti byli odsouzeni k uvěznění a k vysídlení za hranice Ukrajiny.

Hlavní skandál

Na konferenci se odehrálo několik skandálů, zejména kolem francouzského časopisu *Le Monde* a jeho redaktora Henriho Barbusse, kterého vinili z publikování „sociálfašistických teorií“ o SSSR, tedy fakticky z názorového pluralismu na stránkách časopisu. Několik dní před konferencí, 29. října, *Literární noviny* (*Litěraturnaja gazeta*) zveřejnily prohlášení francouzských surrealistů – fakticky Louise Aragona a Georgese Sadoula – kteří vystoupili proti Barbussovi. Také MORL se v otevřeném dopise dožadoval od Barbusse vysvětlení nebo odchod z redakce časopisu. Ten ale na konferenci nepřijel s odůvodněním, že je nemocný, a poslal pouze zdravici.

Aragon a Sadoul se vydali do Charkova s deklarovaným záměrem reprezentovat surrealismus. V dopise André Bretonovi, jednomu z hlavních představitelů surrealismu, Aragon tvrdil, že tato cesta je šancí k likvidaci *Le Monde*. Avšak kvůli absenci národní sekce MORL ve Francii se Aragon účastnil konference pouze s poradním hlasem.

Během zasedání ve věci Francouzů zvláštní roli sehrál Bruno Jasiński – polský spisovatel, futurista a aktivista, který v roce 1929 emigroval do SSSR. Jasiński byl jedním z organizátorů kongresu a autorem klíčových rezolucí konference ohledně Francie. Jedna z nich kritizovala *Le Monde* jako „reakční, maloměstšácké noviny“, nepřátelské vůči revolučnímu proletariátu, ale spolu s tím uznávala zásluhy Barbusse jako revolučního spisovatele. Právě proto byl Barbusse přece jen zvolený do prezidia MORL, přejmenovaného na Mezinárodní asociaci revolučních spisovatelů

(MARS). Jiná rezoluce zdůrazňovala to, že ve Francii neexistuje revoluční proletářská literatura, což i s ohledem na francouzské revoluční dějiny vyznívalo obzvlášť divoce.

Sám Aragon vystoupil na konferenci dvakrát: 9. listopadu oznámil, že surrealisté podporují revoluční boj, ačkoliv si nedělají nárok na vůdčí postavení v proletářské literatuře; 12. listopadu pak měl proslov k možným přípravám války proti SSSR.

Po kongresu Aragon a Sadoul podepsali dopis, v němž uznali své chyby, mezi jinými nedostatečnou stranickou aktivitu a podporu idealismu, zejména freudismu, který je v rozporu s komunistickým materialismem. To donutilo Aragona nejprve se ve Francii ospravedlnovat, a následně to vedlo k rozkolu mezi surrealisty, v první řadě k rozchodu Aragona a Bretona.

Kritika ukrajinské literatury

Konferenční agenda zahrnovala různorodá témata: od úlohy literatury při budování komunismu po válku kapitalistických zemí proti SSSR. Spisovatelé byli dokonce dotazováni na to, co budou dělat v případě války, přičemž někteří z nich oznámili připravenost chopit se zbraní.

Předseda Lidového komisariátu školství Ukrajinské SSR Mykola Skrypnyk mluvil o vzdělání a přípravě kádrů pro průmysl. Ruský literární kritik Leopold Averbach zdůrazňoval, že literatura má být srozumitelná milionům a má se psát v duchu marxismu. Johannes Robert Becher, Michael Gold, Bruno Jasiński a Ukrajinec Marko Tereščenko i jiní delegáti diskutovali o nebezpečí války a o úloze revolučních spisovatelů při zajištění míru v SSSR.

Příznačný byl také příspěvek Ivana Mykytenka věnovaný ukrajinské literatuře před Říjnovou revolucí a po ní. Mykytenko seznámil účastníky s klasiky podle nezřetelného klíče. Uvedl Hryhorije Skovorodu, Ivana Kotljarevského a Pantelejmona Kuliše jako představitele „evropského buržoazního myšlení“. Na druhou stranu Tarase Ševčenko, Ivana Franka, Lesju Ukrajinku (ačkoliv měla aristokratický původ) a raného Volodymyra Vynnyčenko za takové nepokládal. Pozitivní zmínka o Vynnyčenkovi byla nečekaná, neboť se jednalo o autora univerzálů Ukrajinské lidové republiky, zejména toho, který vyhlášoval nezávislost Ukrajiny roku 1918, což jednoznačně představovalo aktivity nepřátelské.

Ve svém referátu Mykytenko jako stěžejní problém ukrajinské literatury označil absenci překladů jinými jazyky a následky carské rusifikace, které je třeba vymýtit. V té době šlo o rusifikaci ještě mluvit nahlas, ale už velmi brzy všechno ukrajinské prohlásí za nacionalistické a začnou jej likvidovat spolu s nositeli, kteří později vejdou ve známost jako představitelé generace „popraveného obrození“.

Ukrajinský přednášející mluvil o svých sousedech z charkovského domu „Slovo“, zejména o futuristovi Mychajlu Semenkovi. Přiznával jako výdobytek futurizmu jeho kritiku tradice „buržoazní literatury“ (ve skutečnosti celé předchozí literatury), ale spolu s tím obvinil futuristy z toho, že nevnímali proletariát a stali se „maloměšťáckým proudem“.

Mykytenko věnoval značnou pozornost známému prozaikovi Mykolovi Chvylovému a doslova převyprávěl obsah jeho pamfletů, které sovětská vláda už odsoudila. Zejména ideu toho, že se ukrajinská literatura nemá ohlížet na ruskou, že má překonat tuto provinčnost a vydat se cestou evropské literatury.

Zmínil také literární organizaci Avantgard a jejího předsedu Valerjana Poliščuka, přičemž poznamenal, že ten to „dotáhl k pornografii“ a ke kontrarevoluci, což tomuto citlivému básníkovi vyčetl téměř každý. Podobná hodnocení mohla přivolat na zmíněné autory represe. Takový Chvylový se nacházel v hledáčku tajných služeb už od dvacátých let.

Na návštěvě u ukrajinského futuristy

Nehledě na kritiku během konference, byt, který obýval Mychajl Semenko v domě Slovo navštívila celá plejáda zahraničních autorů. Mychajl Semenko byl klíčovou osobností ukrajinského futurismu, který radikálně obnovil literární proces tím, že do něj zavedl novátorské formy, urbanistickou poezii a přivedl do něj celou řadu mladých básníků. Kromě své rodné ukrajinštiny Semenko ovládal francouzštinu, ruštinu, němčinu a angličtinu. Některé z hostů znal už z dřívějška, protože tiskl v *Nové generaci*, časopise světové úrovně, a s jinými se teprve seznámil.

Spisovatelka Marija Proskurivna, která byla zrovna na návštěvě u svého syna Mychajla, si do deníku poznamenala: „Syn a snacha se radili, co mají nabídnout zahraničním spisovatelům. Mělo jich být hodně – dvaatřicet. Všechno narychlo připravovali [...]. Doma na stole stály zákusky, svítila elektrika... Stála jsem u dveří a sledovala, jak do bytu vstupuje velké množství hostů. Syn a snacha měli ze všech velkou radost [...]. Sedli si ke stolu a brzy se jim rozvázaly jazyky, začali mluvit. Dlouho jsem skrz dveře pozorovala, jací jsou ti zahraniční hosté. Stejní jako naši, stejně odění... Až tu si stoupl hostitel Semenko a jal se představovat své spisovatele hostům [...]. Všichni tleskali. Všichni naši něco řekli, pak přišli na řadu hosté. Kdo uměl mluvit rusky, ten mluvil, a kdo ne – ten mluvil po svém. Všichni dostali slovo. Pak Mychajlo ukázal na snachu (*jde o známou herečku divadla Berezil Natalju Užvij – pozn. aut.*). Ta si stoupla a pověděla, kde hraje, a požádala všechny spisovatele, aby psali více ženských rolí, aby měla co hrát.“

Výlet na DniproHES

Obecně se jednou z nejsilnějších tezí pronesených na Charkovské konferenci stala Becherova slova: „Nemůžu mlčet, protože nechci být spoluúčastníkem zločinu“. Ale tato idealistická fráze nenašla své vtělení. Většina spisovatelů se snažila zavírat oči před tím, co uviděl Panait Istrati a bála se, že se ocitnou na jeho místě vyhnance.

Po završení konference 15. listopadu 1930 se část delegátů vydala na stavbu Dněperské hydroelektrárny. Přesné složení výletníků ani jejich trasa nejsou známy, ale zachoval se telegram Louise Aragona, poslaný z levého břehu Dněpru, ze vsi Kičkasa. Byla tam výletní základna pro sledování stavby, kam autobus ze Záporoží vyjížděl každých 15 až 20 minut.

„Byl to velmi zajímavý výlet,“ bude později vzpomínat Isbach. „Spouštěli jsme se do stavebních jam, šplhali po stavebním lešení. Vysoko na lešení, kdesi hned u Aragona a Anny Seghers stál nejstarší delegát konference, Serafimovyč, šťastnýma očima se díval do zadněperské dálavy.“

Text vznikl v rámci projektu Regained Culture. Ukrainian voices curate Ukrainian culture, v rámci stipendijního programu Rozstaje, s podporou České asociace ukrajinistů. Projekt je spolufinancován vládami Česka, Maďarska, Polska a Slovenska prostřednictvím visegrádských grantů z Mezinárodního visegrádského fondu. Mísí fondu je rozvíjení idejí vyrovnané regionální spolupráce ve střední Evropě.